

Szalon

Szabó Magda Debrecenében a köztereknek és a magánszférának egyaránt meghatározó szerepe van. Az egyik szigorú élettörvényeket és a kollektív tudat emlékezethelyeit, a másik közösséget szolgáló, nagy tudású és művészi hajlamú ősoket testált rá. Többségükben olyan férfiakat, akik napi tevékenységük végén Vergilius-fordítással, versek, dalszövegek vagy novellák írásával bíbelődtek. Lelkészeket, jogászokat és művészetpártoló kalmárokat, s mellettük szilárdan helytálló nőket, akik közül néhányan szintén írtak, ideig-óráig engedtek tehetségüknek.

A szalon a vendégek fogadásának tere. Elképzelt tér, de a tárgyak eredetiek, s ha akarjuk, megszólalnak. Szabó Magda jóskártyái elmondhatnák a Rickl-vagyon elűzésének történetét, beszélhetnének az anyai felmenők játékkedvéről, vagy Szabó Magda gyermekkorának asztal melletti szórakozásairól, a tükör azokról, akik megálltak vagy elhaladtak előtte, a lábzsámoly – a *Régimódi történet* Kismester utcai házának rekvizítuma – pedig a gyermekként könnyörtelenül regulázott Jablonczay Lenke könnyeiről, amit bánatában vagy örömében hullatott.

S hogy ülhetek-e vendégek Szabó Magda fantázia szülte szalonjában? Abban az otthonban, amelynek oroszlanos kopogtatóját Jablonczay Lenke mindig megsimogatta lányával a városi séták során, bizonyosan. A szabadságharc idején honvédtisztek, miniszterek, beszállásolt orosz tábornokok adtak itt egymásnak kilincset. A Rickl-ház – a Piac utca 39. szám alatt – ma is védi a kopogtató oroszlanja. A dédnagymama, Rickl Mária otthonában már rostálták a vendégeket, s aki bejutott, annak is Kalocsa Róza *Illemkönyve* szabta a viselkedését. S mi a helyzet Szabó Magda számon tartott, valóban lakott debreceni hajlékaival? Többségüket elsodorta a történelem, a háború és a városrendezés. Jablonczay Lenke és Szabó Elek hajlékról hajlékra hordozta a felmenők bútorait, köztük Rickl Mária tükkrét és Szabó János karosszékét, a porcelángyűjtő Szabóktól örökölt étkészletet.

Az Ókút szerint különös praktikákkal tartották távol a hívatlan látogatókat, akik híreikkel befelhőzhették volna a családi együttlét boldog óráit. „*Holtak s elevenek ki s bejártak különös otthonunkban, képzeletünk játékanak és a legföldhöztapadtabb reális tényeknek ez a villogó ötvözete szorosabbra fonta hármunk kapcsolatát, mint a kígyó Laokoont és fiait.*” Jablonczay Lenke bátorsága, Szabó Elek műveltsége, kettejük élettapasztalata és történetmondásra való hajlama kellett ahhoz, hogy Szabó Magda debreceni otthona bárhol és bármikor, falak és bútorok nélkül is a család meghittségét sugározva újraépülhessen.

Jablonczay Lenke szobája

Különös házasságból született Jablonczay Lenke. A zabolázhatatlan természetű ifjabb Jablonczay Kálmán és a szépséges Gacsáry Emma hirtelen támadt szerelméből, amit sem a felekezeti különbség, sem a gyermekeik sorsát eladdig irányító Rickl Mária és Bányay Rákhel sem tudott megakadályozni, pedig az előnytelen házasság végzetszerűségét mindketten érezték. Lenke már útban volt, a házasságnak – ha „tisztesség” okán is – meg kellett lennie. Családi viszály, kiközösítés támadt a nyomában, majd ifjabb Jablonczay Kálmán kártyaszzenvedélye magával sodort hozományt és boldogságot...

Rickl Mária a pallagi birtok gondjának átengedésével megélhetést biztosított a gyarapodó családnak, cserébe viszont az elsőszülött teljes felügyeletét kívánta. Jablonczay Lenke a Kismester utcai házban félelem és könnyek között ért öntudatos, sejtelmesen szép leánnyá, aki zenében és irodalomban egyaránt tehetséges volt. Segítette őt nagyapja türelmes tanítással, cukorkával és mesével; Szikszay Gyula a Margit fürdőbe való szabad bejárás biztosításával, ahol Lenke megtanult úszni, mint a hal; és Bartók Ágostonné, aki Nyomtató utcai lakásában az elveszett gyermekkor boldogságára és a művészlét szabadságára mutatott neki példát. Zenei talentuma miatt református és katolikus iskoláiban egyaránt megbecsülték: Stillmunga Margittól, a figyelmes és szeretetteljes apácától pedig pártoláson kívül jövőképet és döntési lehetőséget kapott.

Jablonczay Lenke – szerető leánya szerint – lehetett volna zongoraművész, remek pedagógus, író, befuthatott volna tudományos pályát is; ő azonban – szerelmét elveszítve – előbb Majthényi Bélának, majd Szabó Eleknek nyújtotta a kezét. Hiába jósolt neki Jan Kubelik ragyogó pályát, hiába voltak a nagyreményű színpadi és tanítói sikerek, végül egyéni ambícióit és polgári foglalkozását feladva egyedül családja boldogságával törődött.

Jablonczay Lenke már lánya születése – azaz 1917. október 5-e – előtt belátta, hogy Szabó Elek társaként mindig résen kell lennie az anyagi bizonytalanság miatt. Gyermeké jövőjének tervezgetése közben felismerte saját életének fordulópontját: *„nyilván olyan gyerekkora lesz, mint senkinek a világon, s úgy fog felnőni, valószínűtlen lények, valószínűtlen kulisszák között, sose tudva bizonyosan, mit ad a képzelet, mit a valóság. De kenyeret neki is ennie kell, és minden, ami bennem jó, arra fog rámenni, hogy megszerezsem neki ezt a kenyeret.”* Lenke elég kitartó és bátor volt ahhoz, hogy a vágyott boldogságot megteremtse. Singer varrógépén – tanítóságának „egyetlen tárgyra váltott emléké” – eladásra játékot készített, alkotó kedvét az akadályok „könnyed” elhárítására fordította.

Szabó Magda emlékezetében – az *Ókút* és a *Für Elise* tanúsága szerint – Jablonczay Lenke alakja fényt hozó „tündérként” rögzült, aki a nyelv és a fantázia erejével teremtett maga körül kikezddhetetlen világot. Tanította lányát türelemmel a szavak értelmére és a képzelet hatalmára, meséivel bajokat orvosló életszemléletre. Lelket adott a tárgyaknak. *„Anyámtól értesültem, saját meséjéből, hogy a boldogságnak gyűrűje van, le ne lopják a kezemről, ha egyszer én is viselhetem, mert akkor örökre elveszítem a derűt és biztonságot. [...] Anyám tenyerében forgatta a mindenséget, és a színek ezerszeresre gazdagodtak szavai nyomán, nélküle nincs Tündér Lala, se Sziget-kék, vagy Bárány Boldizsár.”*

Szabó Elek szobája

Szabó Elek joghallgatóként Ady Endre baráti köréhez tartozott, írt verset, novellát, ám polgári foglalkozása elrejtette igazi talentumát. *„1905-ben már Hajdú vármegye tisztikarának kötelékébe tartozott, mint ideiglenes minőségben kinevezett közigazgatási gyakornok”,* majd aljegyzőként, polgármesteri titkárként, erdélyi menekültek ügyeiért felelős tisztviselőként, árvaszéki ülnökként csaknem negyedszázadon keresztül szolgálta Debrecen városát.

Apja akaratából lépett jogi pályára, ám hiába rágta *„a Pandektákat és az Institutiókat”,* valóságos hajlamai, beteljesületlen gyermekkori utazni vágyása ott kísértettek későbbi anyagi és érzelmi bizonytalanságaiban, meghökkenítő viselkedésében, szenvedélyes időtöltéseiben. Elek könnyedén húzott jelmezt, kínai álarcot a debreceni járókelők meghökkentésére, nehéz pillanatokban – a titkát megfejtő feleség, Jablonczay Lenke vigasztalására –, tudott tekintetével kutyát és embert szelídíteni, váratlanul, háború idején esztelen bátorságot mutatni.

Mit hagyott leányára örökségül? Meséivel a görög-római mitológia történeteit, *A pillanat* című regénye fundamentumát, vallási nevelésével bibliaismeretet, a teremtet világ csodáinak felismerését, szemléletével és olvasmányaival szilárd magyarságtudatot. A hiányérzet megszüntetésének módjait is megmutatta neki. A különös időpontokban virágzó növények dédelgetésével a természetet, a színházi világhoz való vonzódásával, a zene, a gramofon, a dzsessz szeretetével a kultúrát, a fényképezés különös, egyszeri pillanatot megőrző gesztusával a fények, fénytörések tanulságát és a játék örömét. Még Szabó Magda pályaválasztása mögött is felsejlik alakja, gondolkodása: a biztos kenyérkeresetet adó tanári pálya helyett a szüntelen varázslatos utazást kínáló színészi pálya felé terelte volna gyermekét. *„Apám a komám volt, a barátom, a gyerekem, az ikertestvérem, egy kicsit én magam is, annyira hasonlítottunk egymáshoz biológiánkban, igényeinkkel, ízlésünkkel, mániáinkkal, igazán sok mindenem volt, csak éppen nem a családuk feje és az atyám.”*

Szabó Elek emlékezéseiből nem született dokumentumregény. Az *Özseni* és az *Apám táncot jár* című önéletrajzi ihletésű novellák részleges magyarázatot adnak arra, hogy – unokanővérevel, Szentmihályiné Szabó Máriával ellentétben – Szabó Magda miért nem írta meg apja famíliájának történetét. Ezekben nemcsak a „komponáláshoz” szükséges tények hiányát, hanem az elhallgatás kényszerét is megemlítette. Kimondható-e a titok, ami Szabó Magda életére árnyékot vet? Pellengérre állítható-e például az a Margit nagynéni, aki gyermeke halála után a sajátjával egyívású, Magda nevű unokahúgát fogtogatta? *„Te csak az anyád régimódi történetét írtad meg, Dolna – mondja a titokfejtő nőrokon az Özseniben – nem az apádét. Hogy aztán mit kezdesz a tizenhárom hattyúval, a hét nagynéni, hat nagybácsi meséjével, az rajtad áll, főfoglalkozású Szabó lány vagy-e, akkor hallgatsz idegenek előtt, vagy főfoglalkozású író.”* Ez is lett, meg az is.

Szabó Magda családjában apáról fiúra öröklődött a klasszikus műveltség, az Ó- és Újtestamentum ismerete, a latin nyelven való napi érintkezés képessége, a zsoltáréneklő kedv és hagyománytisztelet. A családja fölé magasodó nagyapa, aki bécsi, zürichi és göttingai egyetemi évei után csaknem negyven esztendeig volt – előbb köröstarcsai, majd hódmezővásárhelyi – lelkész, negyedszázadig a Békés-Bánáti Egyházmegye esperese, sőt az 1890-es években püspökjelölt, leginkább elhivatottságban mutatott példát. Egyházkerületi közgyűlési felszólalása közben érte a halál a Debreceni Kollégium dísztermében. Utolsó mondatának szavait – *„Jog, jogrend, karcolatlan igazság”* – egy emberöltővel később, 1985. szeptember 7-én a női főgondnokká választott „szabálytalan” Szabó Magda ismételte meg a debreceni Nagytemplomban.

Az emlékezet kertje

Szabó Magda világában az emlékezetnek mágikus ereje van. Szent Ágostonról szóló tanulmányában azt állítja, hogy az emberi tudat számára az elmúlás kiküszöbölhető, mert „*a lélek vár, figyel és emlékezik, így aztán az, amit vár, azon keresztül, amit figyel, áthalad abba, amire emlékezik*”. A természetes és az épített környezet részleteinek értelmezése – a horgonyvetés pillanata – a szemlélődő egyén önismeretét gyarapítja, önazonosságát erősíti, egyszersmind lehetővé teszi, hogy újra és újra meghatározza a helyét a világban. Hang, szín, illat, forma és mozdulat éppen felidéző erejük révén segítik azt, hogy mindaz, ami elmúlt, részévé váljon annak, ami van és lesz.

Szabó Magda alkotói tudatában a folyamatosság érzetét az emlékezés teremti meg. „*A tárgyak: a memóriám. Emlékeztetnek, figyelmeztetnek, mi minden történt egykoron.*” Édesapja kedvenc zsoltára, az ibolya színe és illata, az idejekorán virágzó kaktusz látványa és a Szenci-szobor kéztartása egyaránt arra a belátásra intik, hogy múlt és jelen, élők és holtak világa átjárható. A tárgyak titka pedig kibomlik abban a pillanatban, amikor az értelmező tudat a közvetített egyszerű életigazságokat (pl. a szépség törékeny és örök) vagy az életvezetési tanácsokká oldható üzenetet megfejti. A református énekeskönyv címlapjára rótt „Ne félj, hanem higgy!” lakonikus mondata is erre utal, s erre a *Holtig haza: Debrecen* városi sétájának horgonypontjai (a Gályarabok oszlopa, a Nagytemplom, Csokonai síremléke és a Hajdúság „csodálatos” szókincse).

Szabó Magda a maga örökségét ajándékként aposztrofálta. Debrecen ajándékai: a világ közepeként számon tartott Nagytemplom hitet és a biztonságot, Kossuth alakja magyarságtudatot, a Kollégium a műveltség erejét, a Városháza az élet és halál dolgaiban való eligazodást, Csokonai síremléke a szabálytalan tehetség rendhagyó utóéletét, a Gályarabok oszlopa pedig az önmagához való hűség parancsát írta szívébe. Debrecenben megtanulta, hogy a közösség fennmaradásához szükség van az egyén áldozatára is. Vígkedvű Mihály, Borzán Gáspár és Csokonai áldozatára is. Valamint az ősök bátorságára és tetteire: Jablonczay Pethes János szilárdságára, a Rickl és a Jablonczay felmenők 1848-as helytállására, és Váradi Szabó Lajos kezdeményezéseire és pénzadományára az Emlékkert, a Zenede, a Csokonai Színház alapításához.

Színház

Nem véletlen, hogy Szabó Magda – akit emlékei szerint háromesztendős korától gyakran vittek szülei a Csokonai Színház előadásaira – városát elsődlegesen színpadi térként érzékelte. *„Ahogy lelépek a vonatról – írja –, megkezdődik a varázslat: Debrecen felém fordítja hármaskörét, rám köszön. Egyik arc a múltba pillant, a másik szembenéz velem, a harmadik előre, figyeli a jövőt. Mindet vállalom, de egyiket sem a másik kettő nélkül.”* A város szfinxszerű „élőlény”, amely rendíthetetlenül áll az időben; változásaiban is őrzi változatlanságát, éppen ezért alkalmas arra, hogy „tekintetében” mérje az ember – miként egy tükörben – önmagát.

A *Régimódi történet* színpadán, a „szkéné” közepén áll a város, amelyben a Rickl–Jablonczay-család sorsának fordulását emberi indulatok, nem pedig történelmi események szabályozzák. Az *Ókút* buborékvilágát is alig érinti a háború utáni változás, télen és nyáron egyaránt ragyog a főutca. Fekete-fehér, ugyanakkor menedéket adó az *Abigél*ben, ridegebb a *Für Elise* lapjain. A *Freskó*, *Az őz*, a *Disznótor*, a *Danaida* is őrzi egy-egy részletét, gazdagságát sűríti a *Decemberi vers*, háborús láttelejét adja a *Szüret*, áldozatainak állít emléket a *Kiálts, város!* és *A macskák szerdája*.

Szabó Magda különös optikája révén változik a város Várossá: *Szerelmes földrajz*ba illő helyé. *„Különös haza ez – írja –, amelyben más optikai törvények uralkodnak, mint bárhol a földön, s minden, amit látok, szemlencsém rétegfelvétele”, amelyre „több kép kopírozódik [...] egyazon pillanatban minden érzékelésre, és éles és hiteles valamennyi.”* Az elemeket: a földet, a vizet, a levegőt is otthonosabbnak érzi, mint másutt, a keleti szél pedig bárhonnan hazahívja. Az eget olykor a virágok, a fák, máskor a templomtornyok tartják. Köti a város családi és történelmi múltjával, hajdúsági tájnyelvével, tömbszerű közlési módjával, sőt szókincsével is. A pusztának például sajátos „illata, íze, kiterjedése, jellege” van: felidézi a délibábot a Hortobágyon, ahol a keresztyén magyarnak nevelt gyermek Petőfi látomásába kapaszkodva Isten homlokát kereste, fel Álomzugot, a „legszebb” nevű pusztát, ahol anyai családjának egykor birtoka is volt.

Szabó Magda műveinek üzenete egyértelmű. Ezt a várost megőrizni – múltjával együtt – kötelesség. Megőrizni szépirodalmi művekben, értékelni múltját esszéiben, drámákban és nyilvános alkalmakon, s megővni épített örökségét, amely horgonyvető pontként minden korban a magyar nemzet azonosságtudatát erősítheti.

„*Debreceni utca*”

Szabó Magda gyermek- és ifjúkorának helyszíneit képzeletbeli utca köti össze, amelynek szélső pontjai a Bábaképezde és a Köztemető. 1917. október 5-én hadi sérülteket is ellátó kórházban látta meg a napvilágot, s szinte csodával határos, hogy életben maradt, mert „törött kulcscsonttal és leforrázva” adták haza édesanyja nélkül, aki gyermekágyi lázat kapott. A szomorú emlékü épület később levált a városi séták útvonaláról, nem úgy a temető, ahová szüleit – majd 2007 novemberében, hamvait elosztva, őt magát is – temették. A tér és az idő szövetéből egyaránt kiválik a Kollégium, amelynek óvóhelyén a család az 1944. október 5-i bombázást átvészelte, és a *Vörös tinta* színpadi változatát írta. A perspektíaváltás helyszíne, hiszen Szabó Magdában összegyűlt az erő az elrugaszkodáshoz. A megsebzett város látványától és a mécsesvilág melletti drámaírástól alig-alig eloldódva hallja meg az ajánlatot, amely minisztériumi állást kínálva Budapestre hívja.

Mi kellett ahhoz, hogy Simon László, a későbbi államtitkár felkérését elfogadja? Az ambíció önmagában kevés lett volna, kevés az is, hogy gyermekkori szenvedélyéhez, a színházhoz kerülhet közelebb, hogy kedvére írhat. Kellett hozzá, hogy tisztában legyen saját tehetségével, céljaival. Az öntudatra ébredést – később, íróként (re)konstruálva – a debreceni otthonaihoz mint az édesanya szervezte „boldogságszigetekhez” és szülei játékos neveléséhez, városi sétáikhoz kötötte, önbizalmának megszilárdítását viszont iskoláihoz.

Debreceni tanulmányai

Nem volt könnyű útja, mert személyisége eredendően lázadt az uniformizált világ ellen. Írta, hogy vallási nevelését apja irányította, neki köszönhette azt is, hogy a Szabó család hagyományai szerint a Dóczi Leánynevelő Intézetbe írátták. Szabó Magda szabálytalan tanulónak mutatkozott. 1923 és 1935 között – a négy elemi és a nyolc gimnáziumi osztály idején – verseket, novellákat írt, néhány az iskolai lapban is megjelent, fogalmazásaival versenyeket nyert. Mégis volt, aki tehetségét vitatta, s „kutyás” Szabónak keresztelte egy szokatlan szemléletű dolgozat miatt. Tanárai közül néhányan segítettek és elismerték: volt, aki olvasásra és írásra edzette, más katedrát kínált neki bemutatóórán, s volt, aki műfordítását kérte. Az érettségi évében verseit rendezgette: a *Für Elisében* említett *Rákhel szíve zenél* vékony kötete ma is megtalálható a hagyatékában.

Mit kapott Szabó Magda a hajdúsági „puritán College”-ban? Saját bevallása szerint kitartást és munkafegyelmet, magas színvonalú műveltséget, ugyanakkor a tolerancia szellemiségét. A debreceni Tisza István Tudományegyetem magyar–latin szakán szabadabb világ várta. Itt tudását pallérozta, íráskészségét csiszolta és vállalta a nyilvános színre lépést. 1937. április 15-én a Csokonai Kör kollégiumi rendezvényén a másodéves egyetemistát mint fiatal költőt mutatták be a debreceni közönségnek. Szakdolgozatát *A római szépségápolásról* írta, egyedüli nőként doktorált. Az egyetem kiegyensúlyozó évei alatt a tanári és a tudományos pályára egyaránt felkészült, aztán felnevelő iskolájába került „segélydíjas”, azaz óraadó latintanárként. Bár két esztendő Hódmezővásárhelyen, apai nagyapja egykori szolgálati helyén töltött, a háború mégis Debrecenben – pontosabban debreceni miliőben – éri. Kötetei Budapestre költözése után jelentek meg.